

Лекція 4. Економіка Японії

Зміст

1. Місце країни у глобальній економіці та в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні	1
2. Галузева структура господарства	3
3. Особливості зовнішньоекономічних зв'язків	5
4. Еволюція економічних моделей	7
4.1. Чинники економічного успіху Японії у післявоєнний період. Динаміка розвитку японської моделі (1945–1995 рр.)	8
4.2. Причини та наслідки японської кризи 90-х рр. ХХ ст.	12
4.3. Японська модель в умовах глобалізації світового господарства	14

1. Місце країни у глобальній економіці та в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні

Після поразки у Другій світовій війні, за останні п'ятдесят років Японія досягла значних змін в економіці та соціальній сфері. Країні вдалося зберігти свою самобутність, культуру, особливості менталітету додавши до цього західні технології та підприємливість. Це дозволило їй посісти провідні позиції у глобальній економіці.

Сучасна Японія посідає друге, після США, місце за економічним потенціалом, а масштаби розвитку її економіки майже у два рази перевищують аналогічні розміри господарства решти країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). У 1999 р. ВВП цієї держави (за ПКС) становив близько 3 трлн дол., випереджаючи наступну за нею Німеччину в 1,7 раза. Питома вага японського ВВП зараз становить близько 8% світового продукту. Вражають також відносні показники: так, ВВП на душу населення у 2001 р. становив 25 130 дол., а індекс рівня освіти — 0,94 (0,99 — максимальний). Японія має найбільший у світі показник очікуваної тривалості життя — 81,3 року (станом на 2001 р.), індекс розвитку людського потенціалу становить 0,932 (9-е місце у світі). (Для порівняння: серед країн АТР 4-е

місце посідає Австралія, 20-е — Нова Зеландія, 28-е — Сінгапур, 30-е — Південна Корея).

Системна криза кінця 1990-х рр. суттєво відкинула Японію назад за всіма макроекономічними показниками, проте економічне лідерство країни є беззаперечним навіть і зараз. До цього можна віднести позитивне сальдо балансу поточних рахунків, а також нагромаджені золотовалютні резерви, які становили на початку ХХІ ст. суму, що перевищує 220 млрд дол. Країна є одним із найбільших донорів економічної допомоги, щорічно витрачаючи на неї близько 9 млрд дол. Крім цього, Японія традиційно вирізняється своїми кредитними ресурсами, поступово перетворюючись з тихоокеанського мегарегіонального лідера у світового. Так, пай Японії в Міжнародному валютному фонді зараз становить понад 10 млрд дол. (друге місце після США).

Загальновідомими є також науково-технічні досягнення Японії. Так, за індексом технологічних досягнень (ІТД) — 0,698, країна посідала четверте місце у світі (після Фінляндії, США та Швеції), а експорт товарів секторів високих та середніх технологій становить 80,8% загального обсягу експорту товарів (1999). Країна посідає перше місце у світі за кількістю патентів, що були видані на 1 млн осіб — 994 (1998), випереджаючи при цьому Південну Корею у 1,3 раза, США — у 3,4, ФРН — у 4,2, Австралію — у 13,3 раза. Роботизація виробництва становить основу її майбутнього економічного зростання — серед 720 тис. промислових робіт — 410 тис. (57%) припадає на Японію.

Питома вага Японії у світовому промисловому виробництві перевищує 10%. Країна є світовим лідером у виробництві верстатів, робіт та роботехнічних комплексів, автомобілів, танкерів, побутової техніки, електроніки, штучних волокон, сталі, хоча впродовж 1990-х рр. мала місце міграція названих вище виробництв у країни АТР. Крім цього, перебуваючи у рангу морської держави, країна вийшла на перше місце у світі щодо вилову риби (близько 12 млн т щорічно), що становить близько 15% її світового виробництва (включаючи морепродукти).

Японська єна є однією з самих сталих валют світу, проте, як відомо, у світовій торгівлі розрахунки проводяться переважно у доларах чи євро. Разом з тим, ця грошова одиниця має стійкі позиції в країнах АТР, для яких Японія надає кредити переважно у своїй національній валюті. Токіо — є найбільшим в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні валютно-фінансовим центром, проте поступається у цій

діяльності світовим центрам — Нью-Йорку, Лондону, Цюріху.

Виходячи з цього можна зробити висновок: Японія має сильні позиції у глобальній економіці та домінуючі в АТР. За короткий термін вона перетворилася у могутню технологічну державу, основою якої є не природні ресурси (понад 90% сировини вона імпортує), а людській капітал та технології.

2. Галузева структура господарства

Як і будь-яка постіндустріальна країна Японія має відповідну структуру виробництва ВВП, у якому 2% припадає на сільське господарство, 35% на промисловість і 63% становить сфера послуг (2000). Відмінність від США чи країн-лідерів Європейського Союзу полягає у досить низькій питомій вазі аграрного сектору і високій — промисловості (у названих вище країнах її частка становить близько 20%). Подібною до ВВП є структура зайнятості, у якій провідною галуззю виступає торгівля та сфера послуг — 65%, промисловість — 30%, сільське, лісове та рибне господарство — 5%. Системна криза японської економіки, яка розпочалася у середині 1990-х рр. швидше за все наблизить відповідну пропорцію виробничої та сервісної галузей до аналогічного в країнах — лідерах світової економіки рівня.

Сфера послуг. Японія має розвинену сферу послуг, основними елементами якої є торгівля, транспорт та телекомунікації, банківська сфера та інші галузі виробничої та соціальної інфраструктури. Значна модернізація галузі, що мала місце на початку 90-х рр. XX ст. зробила японський транспорт та зв'язок одним з найконкурентніших у світі. Проте, оцінюючи відповідні переваги, не можна обійти банківську сферу, значення якої у цій країні є більшим, ніж в інших країнах-лідерах.

Японська банківська система складається з державних і приватних фінансово-кредитних установ. На початку 1990-х рр. у країні існувала розгалужена мережа банків, до якої входили державні організації (Центральний Банк Японії, Японський банк розвитку тощо) та приватні фінансові установи, серед яких вирізняється 11 найбільших міських банків; приватні спеціалізовані банки (довгострокового фінансування, траст-банки тощо), банки для малого та середнього бізнесу. Усю систему японських банків об'єднувала міжбанківська інформаційна система телекомунікацій. Проте криза кінця XX ст. внесла суттєві зміни як у структуру

банківської діяльності, так і у формування подальшої моделі. Справа у тому, що впродовж 1980 — початку 90-х рр. японські банки нагромаджували чималі борги, орієнтуючись на те, що у довгостроковій перспективі їм вдасться їх позбутися, коли темпи економічного зростання стануть більшими, проте таке не відбулося. Більше того, мало місце банкрутство в елітарній групі міських банків «Хоккайдо такусьюку». Стрімко падав також світовий рейтинг найбільших ТНБ: якщо у 1993 р. 8 банків з першої десятки лідерів були японськими, то вже у 2000 р. серед двадцяти п'яти найбільших їх налічувалося тільки чотири. Проте на початку ХХІ ст. ситуація почала змінюватися на краще. Перш за все мав місце глобально-національний процес злиття та поглинання ТНБ з утворенням чотирьох провідних фінансових груп:

- «Мідзухо» (банки «Industrial Bank of Japan», «Дайити кангьо», «Фудзі»);
- «Сумітомо — Міцуйі» (банки «Сумітомо» та «Сакура»);
- «Міцубісі — Токіо» (банки «Токіо–Міцубісі та «Mitsubishi Trust & Banking Corp.»);
- «UFJ» (банки «Санва», «Токай», «Toyo Trust & Banking co»).

Внутрішні витрати у цих групах є нижчими за аналогічні західні структури, проте вони певною мірою програють їм як на рівні прибутковості, так і на рівні менеджменту.

Промисловість. Майже 99% усіх підприємств Японії за розмірами капіталу та найманими працівниками належать до малого та середнього бізнесу, проте у матеріальному виробництві їх питома вага дорівнює 74%. У структурі японської промисловості протягом останніх двадцяти років продовжувала скорочуватись питома вага видобувних галузей та намітилося активне зростання наукомісткого виробництва. На початку 1990-х рр. досягла відповідної сталості автомобільна промисловість зі щорічним обсягом продукції у 12–13 млн шт., загальне та транспортне машинобудування, випуск електронного обладнання, а також продукція хімічної промисловості, чорної металургії.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. у промисловості країни сталися значні зміни, які були зумовлені швидкою міграцією промислового капіталу Японії до

інших країн, передусім до держав АТР. Так, у 1995 р. обсяг зарубіжного виробництва японських компаній (41,2 млрд єн) перебільшив експорт цієї країни (39,6 млн єн). Лідером при цьому виявилася компанія «Айва», закордонні підприємства якої забезпечують близько 90% продажів. Аналізуючи цей процес, у країні нерідко використовують індекс транснаціоналізації, який слід розуміти як середній показник питомої ваги зарубіжних активів у всіх активах компанії, питомої ваги зарубіжних продажів у загальному обсязі продажів компаній та питомої ваги зайнятих на закордонних підприємствах в офісах компанії від загальної кількості її персоналу.

Незважаючи на явні успіхи у виробництві та збуті своєї продукції провідні японські фірми мають у цілому невисокий рейтинг за рівнем транснаціоналізації. Більше того, за винятком фірми «Тойота» впродовж 1993–1998 рр. провідні корпорації цієї країни втрачали свої позиції в глобальному конкурентному середовищі.

Сільське господарство частково забезпечує потреби країни в продовольстві (на 70%) й відрізняється високим рівнем урожайності та інтенсивності праці. Основними видами виробництва є вирощування рису, цукрового буряку, фруктів; розведення свиней, домашньої птиці, великої рогатої худоби. Проте найважливішим для японців є рибне господарство та продукування аквакультури, тобто перетворення певних ділянок моря в інтенсивні центри вирощування водоростей, розведення риб та молюсків.

3. Особливості зовнішньоекономічних зв'язків

Сучасна Японія має високодиверсифіковану структуру зовнішньоекономічних зв'язків, які не обмежуються лише зовнішньою торгівлею, хоча остання відіграє суттєву роль у відтворенні ВВП. Значною мірою сучасні особливості зовнішньоекономічних відносин країни зумовлені п'ятьма основними чинниками, які були домінуючими в цій державі впродовж 60–80-х рр. ХХ ст.:

- стрімке нарощування експорту продукції трудомісткого машинобудування та інших обробних галузей (період 1970–80-х рр.);
- поступовий перехід до імпортозаміщення тих товарів та послуг, які могли вироблятися в країні;

- створення потужних експортних компаній з диверсифікованою структурою зовнішньої торгівлі, в основі якої лежала протекціоністська політика уряду щодо стимулювання виробництва та постачання автомобілів, побутової техніки, а потім і комп'ютерів на світові ринки;
- сприяння розвитку енергозберігаючих та матеріалозберігаючих технологій, яке призвело до раціоналізації структури імпорту;
- визначання з боку Японії зовнішньоекономічного географічного пріоритету для себе — Азіатсько-Тихоокеанський регіону, який є містким ринком збуту та унікальним джерелом сировини, проте вже у 1980-ті рр. райони збуту суттєво розширилися до всього глобального простору. Саме у цей період розпочалося перенесення виробничої бази за кордон, де мав місце стрімкий процес нарощування випуску продукції за японськими ліцензіями.

Обсяги сучасного експорту Японії є досить вражаючими — 413 млрд дол. (франко-борт, 1999), що перевищує ВВП багатьох європейських країн. Основною продукцією, що вивозиться, є транспортні засоби, напівпровідникові прилади, офісна техніка, автомобілі, хімікати, риба та рибопродукти. Найбільшими партнерами за експортом є США — 31%, Тайвань — 7%, Китай — 5,5%, Південна Корея — 5,4%, Гонконг — 5,2%.

Японський імпорт у 1999 р. становив 306 млрд дол. (СИФ) і складався в основному з палива, різних руд, продуктів харчування, хімікатів, тканин, певних видів машин та обладнання. Основними партнерами по імпорту є ті ж самі країни, що і за експортом: США — 22%, Китай — 14%, Південна Корея — 5,1%, Австралія — 4,2%, Тайвань — 4,1%.

Проте не тільки структура зовнішньої торгівлі визначає особливості сучасної Японії. Значною мірою це віддзеркалюють прямі іноземні інвестиції, що надходять з країни за кордон (рис. 1).

Досить цікавий вигляд має також структура взаємних інвестицій між Японією та США. Так, якщо у 1970 р. загальний обсяг ПІІ США в Японії становив 1,5 млрд дол., то вже у 2000 р. його рівень зріс до 55,6 млрд дол., при цьому за два останні десятиріччя він збільшився майже у 9 разів.

Зустрічна міграція була більш вражаючою: з 1980 до 2000 р. японські капіталовкладення в американську економіку зросли у 39 разів (з 4,2 млрд до 163,2

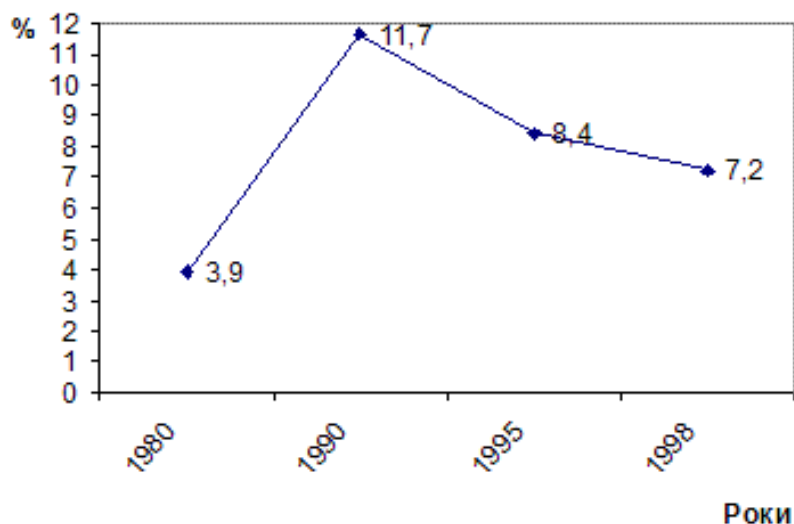

Рис. 4.1. Питома вага японських інвестицій у структурі вивезених ПІІ у 1980-1998 рр.

Рис. 1. Питома вага японських інвестицій у структурі вивезених ПІІ у 1980–1998 рр.

млрд).

Інші пріоритети інвестицій визначаються таким чином: 24% направляється в країни Азії, 15% — у країни Західної Європи, 9% — у Латинську Америку (для порівняння: на США припадає 42% ПІІ Японії).

4. Еволюція економічних моделей

Японська економічна модель суттєво відрізняється від будь-якої у Європі чи у Північній Америці передусім за рівнем участі держави у диверсифікованому регулюванні соціальних, економічних та ментальних відносин. Разом з тим, вона не є повторенням кейнсіанської чи неокейнсіанської моделей перш за все тому, що основою підтримки макроекономічних пропорцій економіки є насамперед монетаристські принципи. З одного боку, Японія має один з найвищих у світі показник конкурентоспроможності власної продукції та послуг, з другого — її продуктивність праці суттєво відстає від американської, а у деяких випадках й від західно-європейської.

Контрастність порівнянь можна доповнити також рідкісним інноваційним динамізмом і наявністю малих підприємств, які не можуть являтися зразковими щодо механізації та автоматизації виробничих процесів, проте на відміну від захі-

дних товаровиробників мають усі можливості для швидкого переходу на випуск нової продукції. Разом з тим, серед усіх постіндустріальних країн світу Японія виділяється більшою тривалістю робочого дня. Середній японський працівник проводить на службі, за даними В. Ломакіна (1999), 57,7 годин на тиждень, тобто на 10 годин більше ніж американець чи європеець.

Суто японським є принцип пожиттєвого найму, за яким великі фірми можуть гарантувати зайнятість цінним працівникам упродовж усього їхнього трудового стажу. Саме цей принцип було покладено в основу національної виробничої філософії «наша фірма — наш дім», яка сформувала рідкісне ментально позитивне ставлення найманого робітника до місця своєї постійної роботи. Система оплати праці також є багато у чому унікальною, тому що ґрунтується на потрібному стимулюванні отримання доходів (тарифна ставка, премії, надбавка за додаткову працю).

Особливістю економічної моделі Японії є також високий ступінь вертикальної інтеграції корпорації. При цьому в країні виділяються два рівні: західний, побудований відповідно до американської чи європейської моделей, та суто японський, більш відомий під назвою Кейрецу, що являє собою угруповання середніх та малих компаній без участі фінансових установ. Провідним корпораціям, тобто тим, що стоять на вершині піраміди, притаманна виробнича функція з фінансовим управлінням усією групою, тобто відбувається формування холдингу та виробничої кооперації з усіма учасниками (малі, середні, великі підприємства).

Своєрідність формування та функціонування сучасної моделі Японії багато у чому зумовлена, з одного боку, історичною еволюцією її господарства, з другого — потужними трансформаційними реформами, які мали місце у повоєнний період.

4.1. Чинники економічного успіху Японії у післявоєнний період.

Динаміка розвитку японської моделі (1945–1995 рр.)

Після поразки у Другій світовій війні та американської окупації 1945 р., Японія опинилася у вкрай скрутному економічному становищі. Випуск промислової продукції у цьому році відповідав 20-відсотковому довоєнному рівню, країна мала високий рівень інфляції, існував прямий розподіл продукції. Крім цього, існувала й ментальна криза, яка погіршувала соціальний та духовний стан японців тієї пори.

Більшість сучасних японознавців пов'язують початок системних реформ з дією двох людей: генерала Макартура — командувача американських окупаційних військ та Д. Доджа — керуючого Детройським банком, який очолив групу підприємців та менеджерів, що розробили програму виходу з кризи. Основною метою цього документа стало проведення заходів, спрямованих на демілітаризацію та демократизацію Японії, а також рішучий перехід від тоталітарної командно-адміністративної економіки до ліберальної моделі розвитку.

Реформи розпочалися з того, що впродовж 1947–1948 рр. були розпущені дзанбацу — закриті вертикально-інтегровані концерни військово-промислового комплексу. У цей же період активно відбувався процес розукрупнення промислових та торговельних компаній, чії акції були пущені у вільний продаж. Прийняте антимонопольне законодавство заборонило картельні угоди, ринкову дискримінацію, відкрило доступ до кредитних ресурсів.

Другим кроком економічних змін була аграрна реформа, яка поклала край засиллю феодальних відносин у сільському господарстві. Її суть полягала насамперед у викупі державою поміщицьких земель та продаж її селянам, які тепер виступали як орендарями, так і власниками земель. Це сприяло нарощуванню товарного виробництва та переходу від натуральної форми до фермерського господарства, основою якого були товарно-грошові відносини.

Бюджетна реформа 1950 р. була спрямована на досягнення бездефіцитності бюджету та лібералізації зовнішньої торгівлі, також відмінявся контроль за цінами. Водночас з цим активно йшов процес державного регулювання економіки, перш за все на індикативній основі. Якщо перший план відродження господарства (1949–1952 рр.) мав на меті досягнення довоєнного рівня економічного та соціального розвитку (це було зроблено вже у 1953 р.), то економічний план, що був прийнятий у 1955 р. чітко визначив національні галузеві пріоритети: чорна металургія, енергетика, хімічна промисловість, суднобудування, судноплавство.

Високі темпи нарощування виробництва дуже швидко привели до посилення амбітності подальших планів та прогнозів. Так, план 1960 р. «Подвоєння національного доходу» передбачав, що цей показник мав збільшитися у 2 рази за десять років, проте реально був виконаний вже у 1967 році (тобто за 7 років). Розвиток японської економіки відбувався найбільш активно у 1970–80-ті рр., забезпечуючи щорічне десятивідсоткове зростання ВВП, проте на початку 1990-х рр. ці темпи

уповільнилися. Стало очевидним, що усталені механізми та інструменти економічного регулювання вже не відповідають тим технологічним змінам в глобальному господарстві, що сталися останнім часом.

У грудні 1995 р. Кабінет Міністрів Японії ухвалює нову економічну програму «Соціально-економічний план структурних реформ — сильна економіка та вільне від проблем життя народу». Проте незважаючи на високі амбітні цілі, що в ній декларувалися, її не вдалося повною мірою реалізувати.

Описуючи феномен «японського дива», у японознавстві завжди чітко визначають межі у часі та етапність у реалізації основних завдань. Так, упродовж 60–70 рр. ХХ ст., японське економічне диво, яке стало відомо під назвою «країна Сонця, що сходить», в основному визначали екстенсивні чинники зростання:

- швидкі темпи нарощування інвестицій, які зумовили будівельний бум та технічну модернізацію виробництва;
- стрімкий розвиток базових галузей, що сприяло високим темпам економічного зростання у машинобудуванні;
- орієнтація виробництва на імпортовану сировину в необробленому вигляді (нафта, вугілля, руди чорних та кольорових металів);
- стрімке нарощування експорту товарів, диверсифікація їх асортименту, експансія на товарні ринки США та країн АТР;
- велика ліцензійна та патентна робота;
- збалансований бюджет, низькі витрати на оборону;
- зростання норми нагромадження з 12% (у довоєнний час) до 32,5% (у період 1960–1984 рр.) ;
- низька (до 80-х рр. ХХ ст.) заробітна плата робітників та службовців та порівняно висока тривалість робочого часу.

Ці та деякі інші чинники зумовили надзвичайно швидкі темпи економічного зростання. Так, за даними В. Кудрова (2000), у період з 1955 по 1970 р. середньорічні темпи економічного зростання становили приблизно 11%, що з одного боку призвело до рішучого прориву в економіці, з другого — суперіндустріалізація господарства викликала значні екологічні ускладнення (Японія у цей період вважа-

лася найнебезпечнішою для життя країною світу), майже повна зайнятість населення зумовила дефіцит трудових ресурсів в окремих галузях, «тихоокеанський феномен» гіперконцентрації виробництва став головною причиною формування східних та північних депресивних зон, нафтова криза 1970-х рр. спровокувала падіння попиту на японські вироби (передусім на автомобілі), експансія американського ринку призвела до виникнення «автомобільних війн» з цією державою, зовнішньоторговельний баланс з якою був порушений назавжди.

Наступний період (1975–1995 рр.) варто було б назвати етапом інтенсифікації господарства, тому що його характеризували вже нові пріоритети соціально-економічного розвитку Японії, які були зумовлені дією інших ніж у попередні роки чинників:

- зростання якості робочої сили, що впливала з наслідків проведення реформ у школах і вищих навчальних закладах та посилення практичної спрямованості навчання; формування принципово нового соціально-ментального явища «фірмового патріотизму»;
- кооперація держави та бізнесу, створення потужних кейрецу, в основі яких лежала не тільки вертикальна інтеграція з відповідно низькими трансакційними витратами, а й значна підтримка японського експорту з боку Міністерства фінансів, яке надавало відповідні гарантії його фінансового забезпечення через численні японські банки; на цьому ж етапі відбувся перехід від адміністративно-фінансового регулювання економіки до непрямого державного втручання;
- посилення ролі науково-технічного прогресу, збільшення фінансування з боку держави фундаментальних наукових та технологічних досліджень, внаслідок чого було змінено традиційно негативний технологічний баланс країни на позитивний (початок 1990-х рр.), коли Японія вперше почала експортувати технологій більше, ніж імпортувати. У цей період було створено близько 20 технополісів та всесвітньо відоме наукове місто — Цукуба;
- зміна галузей та територіальної структури виробництва, яка чітко визначила пріоритетні сектори національної економіки, коли замість автомобілебудування, електроніки та верстатобудування на перші місця вийшли високі

технології (оптикоелектроніка, виробництво нових матеріалів, напівпровідників, біотехнології). Водночас швидкими темпами зростали сервісні сфери (наука, освіта, культура, банківсько-фінансова галузь тощо);

- масштабне нарощування інвестицій (прямих і портфельних) у країни Південно-Східної Азії, США, а трохи пізніше й у перспективні галузі держав Латинської Америки, а також в Австралію, Нову Зеландію та в країни ЄС.

4.2. Причини та наслідки японської кризи 90-х рр. XX ст.

На початку останнього десятиріччя темпи економічного зростання почали уповільнюватися. Так, щорічний приріст ВВП у 1992–1995 рр. був нижчим за 1%, у 1996 р. він зріс до 3,9 і%, а вже у 1997 р. становив лише 0,9%, наступні ж роки мали чи від’ємний показник розвитку національної економіки, чи нульовий (точніше близький до нульового), а західні економісти почали називати Японію «країною сонця, що сідає».

Нерідко проблему спадного економічного розвитку останніх десяти років світові аналітики пов’язують насамперед з валютно-фінансовою кризою 1997–1998 рр. у Південно-Східній Азії і пояснюють, що Японія, яка мала численні інвестиції у цей регіон, більше за інших постраждала від ситуації, що склалася в Індонезії, Малайзії та Південній Кореї. Проте якщо взяти до уваги той факт, що кризу в цих країнах вдалося подолати на початку XXI ст., а Японія ввійшла в третє тисячоліття з від’ємними макроекономічними показниками, які ніяк не засвідчували про початок стійкого соціально-економічного зростання, то навряд чи при цьому можна говорити про синхронізацію циклічних коливань цієї країни з державами АТР. Натомість можна погодитись з тим, що деформація японської моделі розвитку була неминучою, країна потребувала нової парадигми організацій своєї економіки. Основними наслідками японської кризи кінця 1990-х рр. були:

- падіння споживчого попиту на основні товари через перенасиченість внутрішнього ринку. У першу чергу це стосувалося предметів споживання з тривалим терміном використання (автомобілі, телевізори тощо);
- зниження прибутків компаній;

- стрімке зростання дефіциту державного бюджету (у 1998 р. він сягнув вже 6%) та пов'язане з цим знецінення єни до долара США (упродовж 1995–1999 рр. на 24%);
- стрімке зростання безробіття в країні, яка вважала, що практично пододала його, з 2,5–3% (1998) до 4,7% (1999).
- банкрутство фірм та банків, яке набуло масштабів національної катастрофи і найбільш рельєфно проявило себе протягом 1999–2000 рр.;
- старіння нації та підвищення питомої ваги державних витрат, насамперед соціальних, у структурі ВВП. Так, у 1996 р. видатки країни на цей сектор становили 35,6% ВВП, тоді як у 1975 р. лише 26,7%, а соціальні витрати відповідно 10,3% проти 6,1%. Тобто за рівнем фінансування цієї сфери ця держава перегнала США, хоча все одно відставала від більшості країн ЄС.

Аналіз причин, що призвели до затяжної кризи в Японії, є досить простим і в одночас складним процесом. Справа у тому, що більшість чинників, що визначаються, як правило, виходили з монетаристських підходів та парадигми сталого розвитку. Відтак логічним є виділення загальних та специфічних причин японської кризи.

Загальні причини

1. Підвищення ставки податку на продаж та глибокий розрив між попитом і пропозицією.
2. Криза кредитно-фінансової системи.
3. Загострення розриву між, з одного боку, великими, а з другого — дрібними і середніми підприємствами, на останні з них у 1998 р. припадало 30% експорту, 70% додаткової вартості та 80% зайнятих. Традиційно ефективна конкурентна модель кейрецу почала давати збої.
4. Азіатська фінансова криза та зниження рівня зовнішнього попиту на традиційні для країни товари та послуги¹.
5. Суттєві прорахунки уряду у проведенні антикризової політики.

Специфічні причини, які визначила Японська Рада з питань економічної стратегії (1999):

1. «Структурна втомленість» та необхідність структурної модифікації виробництва відповідно до глобальних соціально-економічних тенденцій.
2. Недосконалий японський менеджмент у галузі державного управління, яке перетворилося зі спонукального чинника розвитку в стримуючий.
3. Зневіреність домашніх господарств та підприємств у майбутнє через сильне падіння економіки замість очікуваного зростання.
4. Нестабільність у сфері зайнятості та пенсійного забезпечення через системну кризу державних фінансів.

4.3. Японська модель в умовах глобалізації світового господарства

У період 1980–90-х рр. суттєво посилювалися процеси глобалізації світового господарства, зумовлені передусім високим рівнем інформатизації, постіндустріалізацією розвинутих країн та індустріалізацією країн, що розвиваються, старінням нації в країнах-лідерах, подальшим зростанням відкритості національних економік тощо. Внаслідок цього японська національна господарська модель, її організаційно-управлінськими моделями кейрецу, про яку йшлося раніше, та відносно нова форма організації виробництва кього сюдан виявилися неготовими до функціонування в глобальному конкурентному середовищі, яке передбачає існування великої кількості продавців і покупців, вільне ціноутворення на основні види продукції, проведення аукціонів та вільне суперництво між товаровиробниками та продавцями послуг.

Модель кейруцу зараз має вигляд цілісної, органічно зв'язаної підприємницької структури, в якій довгострокові та стабільні відносини між головною фірмою та її субпідрядниками приносять великі економічні переваги всім учасникам. Проте цінові переваги, які надає головна фірма своїм партнерам щодо закупівлі у них окремих комплектуючих, свідчать швидше за все про неринкову поведінку, чого немає в розвинутих європейських та північноамериканських країнах. Разом з тим, низькі трансакційні витрати, які існують у межах цього вертикально інтегрованого підприємства, робили його до недавнього часу висококонкурентним у

постіндустріальному світі.

Кього сюдан являє собою об'єднання великих та найбільших компаній, що формуються навколо великого траст-банку, кількох страхових, промислових, транспортних фірм, компаній, які спеціалізуються на операціях з нерухомістю та цінними паперами, універсальних торговельних компаній (сого сьося), що мають власні універмаги. Саме вони утворюють ядро елітного Президентського клубу, зайнятого розробкою загальної (середньо- та довгострокової) стратегії розвитку.

З метою підтримки сталості свого об'єднання ще у 60-ті рр. ХХ ст. було введено новий принцип — взаємного володіння акціями. На цьому етапі вдалося обійти місцеве законодавство, яке забороняло більш як п'ятивідсоткове володіння акціями іншої компанії, проте обмежень щодо кього сюдан воно не мало. Внаслідок цього мали місце подальша монополізація ринку, неконкурентна та неринкова поведінка фірм, укладання внутрішніх договорів, узгодження цін тощо.

Основна мета цього об'єднання ґрунтувалася на досягненні спільного благополуччя всередині угруповання. Глобалізаційні процеси виявили не тільки неринковий характер подібного утворення, а й те, що навіть тоді, коли кього сюдан і кейрецу вимагали значних інвестицій, у тому числі іноземних, можливості залучити такі не було.

На початку ХХІ ст. у двох цих моделях відбувалися значні зміни. Так, у вертикально інтегрованій структурі кейрецу розчинилися контурні основи, за яких частина субпідрядників опинилася за межами групи, а стосунки решти підприємств і головної фірми все більше нагадували характер мережевих відносин.

Значні зміни відбулися й у кього сюдан. Насамперед це — злиття банків, які раніше входили до складу різних груп, об'єднання найбільших промислових та страхових компаній, координація зусиль банків та компаній, що належать до найбільших груп, з метою поглинання незалежних аналогічних структур, купівля акцій японських компаній іноземними інвесторами, а також приплив американських інвестицій до найбільших страхових компаній відповідно до цілей фінансової реформи 1997 р. «Великий вибух».

Значно розширює свої кордони автомобільна промисловість. В останні роки більшість з японських фірм закривають свої заводи у своїй країні і переводять їх до Європи, США та країн АТР. Ціла група компаній, серед яких «Фудзі», «Команцу» та інші розпочали продаж своїх акцій у Нью-Йорку. Наведені факти

красномовно говорять про те, що Японія відкриває свою економіку, проте робить це досить обережно та поступово.

Не менш значною для Японії є проблема глобалізації ринків трудових ресурсів. За даними Фонду розвитку ООН, населення країни впродовж найближчих п'ятдесяти років матиме тенденцію до скорочення. Так, у 2025 р. кількість жителів країни становитиме 121 млн, а у 2050 р. — 105 млн (у 2000 році у цій державі проживало 127 млн). Поліпшити цю ситуацію можна було за рахунок щорічного залучення не менше 600 тис. мігрантів з інших країн. Станом на початок 2000 р. в Японії працювало 1,5 млн іноземців, що становило 1,23% населення країни. Зрозуміло, що для того щоб забезпечити мінімальні темпи приросту ВВП, треба буде залучати щорічно у подальшому ще додатково 100 тис. мігрантів.

Зміна парадигми економічного розвитку такої постіндустріальної країни як Японія передбачає:

- посилення довіри до ринкового механізму та проведення подальших адаптаційних до глобального конкурентного середовища реформ; відміна регламентацій;
- розроблення нових правил та встановлення контролю за їх дотриманням у таких галузях, як екологія, національна безпека, бухгалтерська звітність, інформаційна відкритість тощо;
- удосконалення системи соціальної підтримки.

У наступній моделі XXI ст. мають докорінно змінитися соціально-економічні функції держави за рахунок обмеження державного управління та його очищення від невласливих йому функцій регулювання попиту та пропозиції, зміни ролі центра та місцевих органів управління, підвищення ефективності державних інвестицій, моніторинг ефективності прийняття рішень тощо.

В умовах глобалізації світогосподарських відносин Японія докладатиме зусиль щодо формування нових інтеграційних об'єднань, метою яких буде, з одного боку, посилення конкурентного протистояння таким організаціям як Європейський Союз та НАФТА, з другого — подальший розвиток дво- та багатосторонніх відносин між країнами АТР, економічна потужність яких постійно зростає.

На користь посилення інтеграційних зв'язків у цьому регіоні світу говорить

той факт, що між членами АСЕАН та Японією, Південною Кореєю та Китаєм скорочуються диференціації в економічному розвитку. Нова модель економічних стосунків: «АСЕАН плюс 3» була оприлюднена у 2000 р. Фактично йдеться про безпрецедентне різнорівневе інтеграційне об'єднання, в якому провідну роль відіграватиме Японія.

Нині Україна не має значних економічних стосунків з Японією, які б характеризувалися значною динамікою і диверсифікацією напрямів розвитку зовнішньої торгівлі. З одного боку, це пов'язано зі значним віддаленням наших країн, з другого — низьким рівнем інвестиційної привабливості українського ринку. Позитивними моментами є те, що після розширення ЄС Україна могла б стати важливим центром виробництва японських товарів з метою збільшення їх експорту до країн Євросоюзу та держав Близького і Середнього Сходу. У ХХІ ст. з'явилися нові можливості залучення японських фірм, які спеціалізуються на створенні сучасної транспортної інфраструктури. Україна також могла б стати реципієнтом технічної допомоги Японії та отримати пільгові кредити найбільших банків цієї країни.